

HARAKAT TURLARI

Talaba : Shahrisabz davlat pedagogika instituti boshlang'ich yo'nalishi

Norbo'tayeva Muslima

ANNOTATSIYA:Harakat - jismlarning joyini vaqt o'tishi bilan o'zgarishidir. Harakat davomida jism yaqin joy, masofa yoki tezlik bilan bog'liq bo'lgan turli xususiyatlarga ega bo'ladi. Harakat fizikada muhim tushuncha bo'lib, juda ko'p jarayonlarni tushunishga yordam beradi. Jismning harakatini aniqlash uchun tezlik, masofa va vaqt kabi o'lchovlar qo'llaniladi.

Kalit so'zlar:Harakat, olimlar, mexanik xarakat , fizik harakat, kimyoviy harakat.

Harakat — borliqning ajralmas xususiyati bo'lgan o'zgaruvchanlikni ifodalovchi falsafiy kategoriya. Harakat tushunchasi imkoniyatlarning voqelikka aylanishini, ro'y berayotgan hodisalarni, olamning beto'xtov yangilanib borishini aks ettiradi. Olamdagi har qanday jarayon harakat tufayli sodir bo'ladi.

Har qanday o'zgarish — Harakatdirdir. O'zgarishlar faqat moddiy ob'yektlarga emas, balki ma'naviy, g'oyaviy ob'yektlarga ham xosdir. Har qanday ob'yektning mavjudligi undagi harakat va o'zgarishlar tufayli namoyon bo'ladi. Shu sababli harakat borliqning asosiy mavjudlik shaklidir. Falsafiy adabiyotlarda moddiy borliqning quyidagi harakat shakllari ajratib ko'rsatiladi:

1) Mexanik harkat— jismlarning fazodagi o'rni vaqt o'tishi bilan boshqa jismlarga nisbatan o'zgarishi. Barcha jismlarning harakati nisbiydir, chunki Harakat Yerga nisbatan va atrofdagi jismlarga nisbatan qaraladi. Kuzatilayotgan jismning harakati qaysi jismga nisbatan o'rganilayotgan bo'lsa, o'sha jism sanoq jism deb ataladi, agar harakat yerga nisbatan bo'lsa, u holda Yer — sanoq jism, agar Yerning Quyosh atrofidagi Hararakti haqida gapirilsa, Quyosh sanoq jism bo'ladi. Harakatning aylanma, ilgarilama, ilgarilama-qaytma, to'g'ri chiziqli, egri

chiziqli, uyurma, to'liqinsimon va boshqa turlari farqlanadi. Mexanik harakat bir necha asosiy turlarga bo'linadi:

1. To'g'ri chiziqli harakat Jism bir yo'nalishda harakat qiladi. Bu turda tezlik doimiy bo'lishi yoki o'zgarishi mumkin.

2. Burilishli harakat Jism aylanma harakat qiladi, masalan, g'ildirakning aylanishi. Tezlik, burchak tezligi va aylanish radiusi bilan ifodalanadi.

3. Qaytalanadigan harakat Jism biror joyda harakat qilib, oxirida boshlang'ich joyiga qaytadi. Masalan, osmon parvozi.

4. Murakkab harakat Bu turda jism bir vaqtning o'zida bir necha harakatlarni amalga oshiradi, masalan, inshootning pastga tushishi va aylanishi.

2) fizik harakat -elementar zarralar, atom yadrosi va atomning harakatdan tortib, olamning fundamental kuchlari, issiqlik, elektr va maydon harakatigacha, yorug'likdan tortib koinotning gravitatsiya kuchigacha barchasi shu harakat shakliga mansubdir; Fizik harakatlar bir qancha asosiy turlarga bo'linadi:

1. To'g'ri chiziqli harakat Jism to'g'ri chiziqli harakat qiladi. U doimiy yoki o'zgaruvchi tezlikka ega bo'lishi mumkin.

2. Burilishli harakat Jism burilish yoki aylanish harakatini qiladi, masalan, g'ildirak yoki tuproqning o'z atrofida aylanishi.

3. Tezligini o'zgartirish harakati Tezlik doimiy emas, vaqt o'tishi bilan o'zgaradi. Katta kuchlar ta'sirida sodir bo'ladi.

4. Qaytalanadigan harakat Jism bir nuqtadan boshqasiga borib, oxirida boshlang'ich joyga qaytadi. Masalan, pendul harakati.

5. Erkin tushish harakati Jism yerga tortilishi ta'siri ostida harakat qiladi, urish qarshi kuchlar tahlil qilinmagan holda.

3) kimyoviy harakat- bunga molekulalarning assotsiatsiyasi va dissotsiatsiyasi, ionlar harakati, moddaning muzlashi va kristallanish jarayonlari, kimyoviy reaksiyalar, kimyoviy sintez va parchalanish, yonish va oksidlanish va boshqa kimyoviy jarayonlar kiradi; Kimyoviy jarayonlar bir qancha turlarga bo‘linadi:

1. Reaksiya harakatlari Kimyoviy moddalarning o'zgarishi. Ular yangi moddalarga aylanishi mumkin, masalan, gidrogen bilan kislorodning birikishi.

2. Sintering Qattiq moddalar yuqori haroratda bir-biri bilan birlashib, yangi struktura hosil qiladi, masalan, keramika tayyorlashda.

3. Fermentatsiya Biologik jarayon bo‘lib, fermentlar yordamida organik moddalar o'zgaradi, masalan, ichimliklar ishlab chiqarishda.

4. Katalitik jarayonlar Katalizatorlar yordamida tezlikni oshirib, yangi moddalar hosil qilish uchun kimyoviy reaksiya.

5. Elektroliz Elektr energiyasi yordamida ionlarni ajratish va yangi komponentlar ishlab chiqarish, masalan, suv bo'linishi.

4) biologik harakat--. Hayotiy jarayonlar. Ayrim manbalarda kimyoviy harakatdan keyin moddiy ob'yektlarning progressiv va regressiv yo‘nalishda rivojlanishiga qarab, yuksaklikka — biologik harakatga va quyi yo‘nalishiga, inqiroziga qarab — geologik harakat ham ko‘rsatiladi, chunki, yer yuzida jonli organizmlarning halok bo‘lishi oqibatida katta-katta materiklar, marjon orollar vujudga keladi. Ular geologiyaning tadqiqot ob'yektiga kiradi; Biologik harakatlar organizmlarning turli faoliyatlarini ifodalaydi. Ular quyidagilarga bo'linadi:

1. Mekanik harakat Organizmning o'z joyida yoki muhitda harakatlanishi. Masalan, hayvonlar yurishi, o'simliklarning shamoldan egilishi.

2. Metabolik harakat Organizm ichida energiya ishlab chiqarish va moddalar almashinuvi. Bu jarayonlar qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat ishlab chiqarishda muhim.

3. Asab harakati Nerv tizimi orqali o'zgarishlar bilan javob berish. Bu, masalan, jarohatlar yoki xavfga tezkor reaksiya.

4. O'sish va rivojlanish Tabiiy jarayonlar orqali organizmlarning o'sishi va yangi shakllar olishi. Shu bilan birga, avlodlar paydo bo'lishi.

5. Himoya harakati O'zini xavfdan saqlash uchun organizmning javob berish mexanizmlari, masalan, qochish yoki jangging.

5) ijtimoiy harakat- Jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarning namoyon bo'lishi. Bulardan tashqari, inson aql-zakovati hamda axborot jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan goyaviy, ma'naviy ko'rinishdagi harakat shakllari ham mavjud. Ijtimoiy harakatlar jamiyatdagi o'zgarishlar va xatti-harakatlarning eng muhim shakllaridir. Ular quyidagilarga bo'linadi:

1. Ijtimoiy reformalar Muayyan ijtimoiy tizimni yaxshilash maqsadida amalga oshiriladigan o'zgarishlar. Masalan, ta'lim, sog'liqni saqlash yoki mehnat qonunlarini yangilash.

2. Inqilobiy harakatlar Asosiy ijtimoiy, iqtisodiy yoki siyosiy tizimlarni tubdan o'zgartirishga qaratilgan harakatlar. Tarixiy misollar sifatida Fransiya inqilobi yoki Rossiya inqilobi.

3. Mannanlik harakati Jamiyatda adolat va tenglikni ta'minlash uchun kurash. Bu qizlar va ayollar huquqlarini himoya qilish yoki irqiy tenglik uchun bo'lishi mumkin.

4. Ekologik harakatlar Atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik barqarorlikka erishishga qaratilgan harakatlar. Misol sifatida, tabiiy resurslarni asrash va global isish bilan kurash.

5. Qarshi harakatlar Ijtimoiy o'zgarishlarga qarshi chiqqan harakatlar. Ularning maqsadi mavjud ijtimoiy tartiblarni saqlab qolishdir.

Tafakkur — fikrning harakati, informatsion harakat, g'oyaning harakati, ma'naviy harakati, xayoliy harakat. va boshqalar shular jumlasiga kiradi. Harakatning eng sodda shakli mexanik harakat bo'lib, uning manbai tashqi ta'sirda, harakat murakkab shakllarining mayabai esa ichki aloqadorliklarda- 'Qadimdan harakat va uning manbalari haqida turli konsepsiyalar ilgari surilgan. Harakatni olamning asosiy mohiyati deb qarash Avestovya ta'kidlangan. Qadimgi Misr, Bobil, Xitoy, Hindiston, Yunoniston olimlari harakatning mohiyatiga oid maxsus asarlar yozishgan. Ular harakatning xususiyatlari, shakllari, manbai haqidagi ilk g'oyalarni ishlab chiqishgan. Ayrim faylasuflar esa harakatning mavjudligini ham inkor etgan. Eleylik Zenon harakatning yo'qligini o'zining "Axill va toshbaqa", "Dixatomiya", "Uchayotgan kamon o'qi" kabi mashhur aporiyalarda isbotlashga uringan.

Sharq falsafasida esa Forobiyning falsafiy risolalarida bu muammo mukammal asoslab berilgan. Yangi davr falsafasida Gegel harakatning mohiyatini formal mantiq vositasida ifodalash mumkin emasligi, uni faqatgina dialektik mantiq doirasidagina izohlash mumkinligini ta'kidlagan. Harakatni tushuntirishda harakatning moddiy tashuvchisi, manbai haqidagi g'oyalar muhim ahamiyatga ega. Ingliz olimi J. Toland (1670—1722) harakatni materiya bilan bog'lab tushuntiradi. Uning fikricha, harakatsiz materiya bo'lmaganidek, materiya ham harakatsiz bo'lishi mumkin emas. Bu fikr materialistik falsafaning asosiy tamoyiliga aylandi.

Harakatning moddiy tashuvchisi tushunchasi harakat o'z-o'zicha mavjud emas, u har doim "nimaningdir" harakati, "nimaningdir" o'zgarishi degan ma'noni

bildiradi. O'sha "nima" harakatning moddiy tashuvchisi bo'ladi. U harakat shakllarini ajratib ko'rsatishda ta'kidlab o'tildi. G'oyaviy shakldagi harakatlar to'g'risida gap borganda "harakatning moddiy tashuvchisi" tushunchasi o'z ma'nosini yo'qotadi. Uning o'rnini "harakatlanuvchi sistema" tushunchasi egallaydi. Bunday sistema moddiy yoki ma'naviy shaklda bo'lishi mumkin. Inson tafakkuri, axborotlar sistemasi, ma'naviy sistema, g'oyaviy sistema va shahrik. ma'naviy shakldagi harakatlanuvchi sistemaga misol bo'lishi mumkin. Harakatning manbai haqida gapirganda mutafakkirlar qadimdan ziddiyatlarni nazarda tutishadi. Ichki ziddiyatlar harakatning ichki manbaidir. Ayrim olimlar tashqi turtkini yoki dastlabki turtkini harakat manbai deb bilishadi. Ularning fikricha, olamda abadiy sokinlik hukmron bo'lib, keyin dastlabki turtki tufayli u harakatga kelgan. Aslida. voqelik harakatsiz bo'lishi mumkin emas, u doimo harakatda, o'zgarishda. Bu o'zgarishlar ichki va tashqi ziddiyatlar tufayli amalga oshadi. Ibn Sino jism bir joyda va bir paytning o'zida harakatda ham, sukunatda ham bo'lmaydi, harakat ziddiyatlidir va uning natijasidir, deb ko'rsatgan edi. Ziddiyatlar jismni harakatga keltiradi, shu ma'noda har qanday harakatning manbai ziddiyatdadir. Harakat shakllari borliqdagi o'zaro aloqadorliklarning namoyon bo'lishidir. O'zaro aloqadorlik moddiy va ma'naviy shakllarda bo'ladi va olamning yaxlitligini ta'minlaydi. Moddiy dunyoning asosida 4 xil — gravitatsion, elektromagnit, kuchli va kuchsiz yadroviy o'zaro aloqadorliklar yotadi. Aloqadorliklar esa qo'shib fazo va vaqt strukturasini tashkil etadi. Harakat yoki harakatlanuvchi sistema xoh moddiy ko'rinishda, xoh ma'naviy ko'rinishda bo'lishidan qat'i nazar, olamning o'zgarishi va rivojlanishi asosida yotadi.

XULOSA: Harakat — mavjudlik bo'lsa, harakatsizlik-sokinlik — yo'qlikka mos keladi. Shu sababli harakat borliqning adabiy va mutlaq xususiyati, sokinlik esa o'tkinchi va nisbiy xususiyati deb hisoblanadi. Quyidan yuqoriga bo'ladigan harakat rivojlanish deyiladi, aksi regressiv harakatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nasriddin Burhonov - "Harakat nazariyasi"
2. A. Khamidov - "Harakat va uning mohiyati"
3. Sh. Gafurov - "Harakat va uning qonuniyatlari"
4. R. Muminov - "Jismoniy tarbiya va harakat"
5. L. Saidova - "Harakat psixologiyasi"
6. A. Karimov - "Harakat va uning turlari"
7. M. Raxmanov - "Tashqi harakatlarni boshqarish"
8. D. Tashpolatov - "Dinamik harakatlar"
9. O. Zokirov - "Harakat rivojlantirish strategiyalari"
10. A. Ishankulov - "O'qitishda harakatning roli"